

ВОЛИНСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

УДК 94(477.51) "19"

Ігор Власюк
(м. Житомир)

ЗЕМЕЛЬНЕ ПИТАННЯ НА ВОЛИНІ (ЛЮТИЙ 1917 – КВІТЕНЬ 1918 РР.)

У статті проаналізовано проблеми вирішення земельного питання у Волинській губернії в період діяльності Тимчасового уряду та Центральної Ради.

Ключові слова: *Волинська губернія, земельні комітети, землевпорядна комісія, селяни, поміщицьке землеволодіння.*

Дослідження земельного питання на Волині в 1917 – квітні 1918 рр. потребує насамперед звернення уваги до діяльності земельних комітетів губернії, що не знайшло свого повного відображення в наукових працях і потребує глибшого аналізу архівних та інших джерел, комплексного дослідження з метою більш об'єктивного розуміння аграрних відносин зазначеного періоду, вивчення їх ходу, досвіду та наслідків. Названа проблема знайшла своє часткове відображення лише у зв'язку з висвітленням загального аграрного розвитку України 1917–1918 рр., політики Тимчасового уряду та уряду Центральної Ради, зокрема в наукових дослідженнях П. П. Теличка, О. С. Рубльова, О. П. Рента, В. Ф. Верстюка, І. В. Хміля, Н. А. Ковальової, М. Ю. Костриці, С. Е. Блашкевич, Р. Ю. Кондратюка, Ю. М. Поліщука, Г. Л. Бахоріна, В. П. Малькіна та ін. [1]. Тому регіональне дослідження земельної політики цього періоду залишається актуальним завданням сучасної історичної науки.

Губернські та повітові земельні комітети було створено відповідно постанови Тимчасового уряду від 21 квітня 1917 року. Завдання їх полягали в укладанні угод із місцевими урядовими органами щодо завідування казенними землями, наданні їх в оренду та виборі самих орендарів, визначенні розміру оброку та наданні орендарям пільг з оренди. Головний Земельний Комітет розглядав відповідні спори при незгоді орендарів із рішеннями губернського та повітового земельних комітетів. Практикувалася переважно короткострокова оренда. Волинський губернський земельний комітет було створено у травні 1917 року, ліквідовано у квітні 1918 року гетьманською владою П. Скоропадського. Він знаходився у віданні Міністерства землеробства, безпосередньо підпорядковувався губернському комісарові. Функції його були такими: облік приватновласницьких земель та лісів, затвердження планів лісового господарства, вирішення спорів у сфері земельних відносин, об'єднання та спрямування діяльності повітових земельних комітетів [2, арк. 1, 2].

Волинську губернську землевпорядну комісію було засновано 21 травня 1907 р., ліквідовано в листопаді 1917 р.; вона підпорядковувалася Головному управлінню землеустрою та землеробства (до жовтня 1915 р.), пізніше – Міністерству землеробства. Сприяла своєю діяльністю проведенню століпінської аграрної реформи

в губернії. Функції цієї комісії полягали в: проведенні землевпорядкування через створення хуторів та відрубів для селян; здійсненні керівництва та контролю за діяльністю повітових землевпорядних комісій; допомозі Селянському Поземельному банку в купівлі та продажу селянам ділянок землі на вигідних умовах для них і казни; організації переселення селян, які бажають, до Сибіру, на Урал, менш заселені губернії європейської частини Росії.

8 червня 1917 року відбулася Нарада членів землевпорядних комісій Волинської губернії та їх помічників із приводу майбутньої їх ліквідації. Представником від землевпорядних комісій із цього питання до Губернського Земельного Комітету було обрано члена Ковельської повітової землевпорядної комісії Є. О. Тимофеева. Проблеми ліквідації цих комісій полягали в тому, що майно окремих із них, а також Губернської землевпорядної комісії було евакуйовано в м. Перм у серпні 1915 року у зв'язку із загальною евакуацією окремих повітів. До повернення описів цього майна передача його Волинському губернському земельному комітетові не могла відбутися. Губернська землевпорядна комісія була зацікавлена в прискоренні цього процесу для підготовчих робіт майбутньої земельної реформи (12 серпня 1917 року), наполягаючи на швидкій передачі повітовими комісіями описів справ, а питання щодо евакуаційних справ залишалося відкритим. В Інструкції про порядок передачі книг, справ, документів, інвентарю та іншого майна землевпорядних комісій земельним комітетам Волинської губернії зазначено, що передаються всі без винятку архівні та поточні справи, наряди тощо, а також приміщення, якщо орендні договори на них не закінчилися [3, арк. 2-17]. Складнощі роботи Волинського губернського земельного комітету полягали також у відсутності повного списку всіх земельних володінь повітів, планів маєтків та всіх землевласників. Повітові земські управи не могли здійснити це власними силами [4, арк.15]. Українська Центральна Рада звернулася в червні 1917 року до повітових та губернських земельних комітетів із метою надання їм інструкцій для подальших дій, підтримки її земельної політики до Установчих зборів, раціонального використання сільськогосподарського інвентарю. Відповідна нарада представників губернських та повітових земельних комітетів відбулася 25 липня 1917 року [5, арк. 43]. У циркулярі волинського губернського комісара волосним та сільським виконкомам від 3 жовтня 1917 року наголошено на обов'язку кожного селянина надавати відомості для проведення перепису перед майбутньою земельною реформою; відмові від надання таких даних, а також бездіяльності голів земельних комітетів, діяльність осіб, які закликали населення до такої відмови, мала сувору відповідальність [6, арк. 14].

З листування Волинського губернського земельного комітету з відповідними повітовими комітетами в липні – серпні 1917 року дізнаємося, зокрема, про створення примирних камер. В основних положеннях про їх улаштування зазначено, що вони розглядають та приймають рішення із земельних спорів, які виникають унаслідок самовільного порушення прав та інтересів селянських громад, дрібних та великих землевласників, уживання заходів для попередження таких порушень (крім казенних земель). Місцева влада пропонувала сторонам, які брали участь у спорі, звернутися до примирної камери. Примирні камери повинні були бути засновані в кожній волості. До їх складу волосні ради повинні були обрати двох представників від селянських громад, а місцеві землевласники – також двох представників від себе. Усі ці чотири представники потім обирали одноголосно п'ятого члена – голову (у разі необрання його обирав волосний земельний комітет). За згодою сторін кожна з них обирала по одному судді з чотирьох вищеназваних представників і ще по одному судді за власним вибором. Голова примирної камери обов'язково мав брати участь у розгляді кожної справи. Примирна камера була своєрідним третейським судом, у разі необхідності допитувала свідків, вела з кожної справи окремі протоколи. Справи розглядалися остаточно і не підлягали вже подальшому оскарженню, виконувалися волосним виконавчим комітетом на основі виконавчих листів. Як засвідчують окремі архівні документи, зокрема журнали повітових земельних комітетів за 1917 рік, на

влаштування таких камер не виділялися часто грошові кошти, в окремих волостях вони фактично не працювали; населення погано засвоювало завдання примирних камер, вимагало, щоб до їх складу входили переважно селяни [7, арк. 2–5].

Зокрема, у журналі засідань Овруцького земельного комітету за серпень 1917 р. зазначено, що для його діяльності необхідною мала стати допомога з боку населення із сільськогосподарського земельного перепису. Комітети встановлювали ціни на випас худоби, збір ягід та грибів у казенних лісах, забороняли незаконне рубання лісу [5, арк. 71].

Після проголошення Універсалу Центральної Ради 7 листопада 1917 року Волинський губернський земельний комітет прийняв на своєму засіданні 15–19 листопада резолюцію, у якій зазначено, що всі землі переходять у розпорядження земельних комітетів для використання їх в інтересах трудового народу. Для запобігання скороченню сільськогосподарського виробництва та правильного використання таких земель наголошено, що всі землі, які не можуть бути використані їх власниками, а також самовільно захоплені населенням, повинні бути прийняті в розпорядження губернського земельного комітету запропоновано також ужити заходів з охорони лісів, використання їх для потреб державної оборони, суспільного та приватного будівництва, опалення, конфіскації незаконно нарубаних лісових матеріалів, установа ціни на них [7, арк. 208, 209]. Селяни та кооперативи отримували землю в користування на час до вирішення аграрного питання Українськими Установчими Зборами терміном на один рік. Плата за користування землею не мала бути більшою за середні орендні ціни землі для кожної місцевості в 1913–1914 рр. із надбавкою різниці в обкладанні землі за 1917 рік. Землі, уже засіяні власниками та орендарями до цього рішення, оголошено державною власністю, вони не підлягали передачі селянам. Культурні господарства (племенні, промислові, показові сади, пасіки, хмільники, рибні господарства, молочарські ферми тощо) мали бути під охороною та в розпорядженні земельних комітетів. Живий робочий інвентар (коні, воли), за винятком частини його, міг бути проданий селянам за оцінкою спеціальної комісії. Землі та інше майно приймала комісія у складі представників губернських, повітових та волосних земельних комітетів, а також представників організацій, земля та майно яких передавалося, зацікавленої сторони і понятих від місцевої сільської громади.

Визначено також поняття нетрудових земель – земель, на яких господар сам своїми руками та руками своєї сім'ї, хоча б і за допомогою машин, не працює (поміщицькі). Власники нетрудових господарств утрачали право розпорядження землею, проте зберігали право користування нею. Право власності на удільні, кабінетні, монастирські та церковні землі було ліквідовано. Насамперед задовольняли потреби в землі малоземельних та безземельних селян, а також господарств, у яких селяни були залучені до військової служби. Кількість землі надавалася відповідно до кількості робочої сили в цих господарствах. Інші селяни та кооперативні організації усіх типів також мали право на використання землі. Землі, які залишалися після задоволення потреб населення, використовував губернський земельний комітет через посередництво губернської продовольчої управи, організації "Агросоюз" та ін. [5, арк. 211, 219].

Генеральний Секретаріат Центральної Ради в циркулярі до губернських, повітових та волосних земельних комітетів доручив їм, зокрема, обережно поводитися із землями середняків, доля яких мала бути розв'язаною остаточно на Установчих Зборах. Також наголошено на необхідності зробити детальний опис інвентарю всіх нетрудових господарств, докласти зусиль, щоб нічого не було в них зруйновано, зберегти їх та віддати в артільний обробіток хліборобам. Щодо утримання земельних комітетів пропонували негайно скласти кошторис на три місяці вперед для їх ефективної роботи [8, арк. 185].

Унаслідок складної суспільно-політичної ситуації кінця 1917 року не надавали необхідних і навіть мінімальних коштів на оплату праці посадових осіб

земельних комітетів на місцях. Наприклад, із записів у журналі Старокостянтинівського повітового земельного комітету дізнаємося, що внаслідок цього робота багатьох земельних комітетів могла бути припинена вже з початку 1918 року, а їхнє місце могли б зайняти різні безвідповідальні комітети, що сприяли анархії та руйнуванню земельних відносин. У журналі засідань Острозького повітового земельного комітету від 2 грудня 1917 року, крім зазначеного вище, містилося звернення до Центральної Ради з проханням забрати з повіту кавалерійські частини та військово-реквізиційну комісію, які грабували сільське населення [5, арк. 224, 228].

У поміщиків Правобережжя поширилося вирощування озимої пшениці, яка займала одне з головних місць на ринку зернових у цей період: на Волині в 1916 р. вона займала 20 % від усієї площі засівів, Київщині – 28%, Поділлі – 29%. Поміщики майже не здавали в оренду землю селянам, тут розвивалася велика капіталістична оренда [9, с. 89, 137]. Отже, поміщицьке землеволодіння поступово зменшувалось еволюційним шляхом, особливо там, де дворяни були неспроможними пристосуватися до нових економічних умов. Відчуження поміщицьких земель могло дати лише тимчасовий ефект зняття соціальної напруги. Так, дослідник В. І. Фролов зазначав, що після передачі селянам усіх дворянських та інших земель наділи зросли б до 6,35 дес., а з поправкою на приріст населення в 5% – 6,03 дес. [10, с. 2]. Таким чином, збільшення селянських наділів за рахунок поміщицьких не було б уже досить відчутним. При цьому порушувався принцип приватної власності на землю, за яким кожний селянин мав гарантії недоторканості того, що було зароблено його працею. Значний приріст населення Росії на початку ХХ ст. ставив проблему раціонального використання землі, що найбільш ефективно можна було б зробити в умовах приватної власності на землю. Наприклад, населення Волинської губернії зросло в 1905–1914 рр. з 3,5 млн. до 4,2 млн. осіб, Київщини – відповідно з 4,2 млн. до 4,9 млн. осіб, Поділля – з 3,5 млн. до 4,2 млн. осіб; по Україні – з 27,9 млн. до 33,3 млн. осіб. [11, с. 94].

Робота земельних управ щодо скотарства полягала в: 1) обліку та охороні худоби; 2) розподілі худоби між населенням та впорядкування скотарських господарств. Облік та охорону вели через спеціального інструктора в кожному повітовому земельному комітеті, за обов'язковою допомогою з боку волосного земельного комітету (він здійснював догляд за худобою, яку віддали селянам, через комісію або призначену ним особу). Робочу худобу продавали селянам, які отримали від земельного комітету право користування землею. Плідну худобу, яка мала культурну цінність, передавали кооперативам, які займалися скотарством і складалися переважно з безземельних та малоземельних селян. Такі кооперативи засновували задля цього артільні господарства. Свійську птицю продавали селянам. Щодо худоби, яка мала особливу цінність, засновували племінні розсадники, які передавали кооперативам, їх вів сам земельний комітет [8, арк. 184].

Управляючий Костянтин Малиновський просив у своєму листі до голови повітової земельної управи про збереження племінної худоби в маєтку Хижинці Житомирського повіту Красносельської волості, у т. ч. на випадок реквізиції її німецькою владою. Важливо зазначити, що відповідно до закону Української Народної Республіки у розпорядженні повітових земельних комітетів були господарства власників із племінною худобою. Вони не підлягали розподілу між населенням. Щодо хмільових плантацій, яких було багато на Волині, наприклад, Житомирська повітова земельна управа прийняла рішення залишити їх у приватній власності, а в разі необхідності – здавати їх в оренду [12, арк. 4–7, 16].

Міністерство земельних справ у квітні 1918 р. вимагало від повітових та волосних земельних комітетів нормального засіву всіх культур, особливо цукрових буряків [12, арк. 22].

Голова Янушпільського волосного земельного комітету просив Житомирську повітову земельну управу в січні 1918 р. про надання йому бланків для прийняття на облік нетрудових маєтків. У зв'язку з уповільненістю роботи Чуднівського волосного земельного комітету селяни сіл Волосівки, Карпівці та інших вирішили обрати свою

комісію і взяти у свої руки Чуднівський маєток. Житомирська повітова земельна управа повідомляла, що ніякі сільські комітети не мають права втручання в розпорядження нетрудовими та церковними землями [8, арк. 5, 12, 17].

Районний інструктор с. Бурківці 13 січня 1918 р. інформував Житомирський повітовий земельний комітет про сумні настрої селян у районі, про те, що сільські комітети всюди заважають, не бажаючи визнавати ніякі авторитети [8, арк. 23].

Житомирська рада селянських депутатів повідомляла житомирську повітову земельну управу про вживання серйозних заходів до тих селян, які чинили перешкоди щодо обліку нетрудових маєтків. Робота інструкторів від земельної управи оцінювалася переважно негативно, зазначалося про їх некомпетентність, зайняття непотрібними справами [8, арк. 56].

Отже, труднощі роботи земельних комітетів мали організаційний характер, а також пов'язані зі змінами у свідомості селян, нестабільністю влади.

Волинська губернська земська управа повідомляла в Житомирський повітовий земельний комітет 18 грудня 1917 року про те, що земство в інтересах державних повинно взяти на себе роботу забезпечення населення, на умовах позики, насінням та сільськогосподарським інвентарем, проведення весняних засівів. Для цього запропоновано розробити план надання агрономічної допомоги населенню губернії, налагодити співпрацю з громадськими організаціями (зокрема, губернським продовольчим комітетом, прифронтовою організацією, Житомирським союзом кооперативів); звернутися до Центральної Ради з проханням про звільнення від реквізицій запасів насіння в господарствах Волинської губернії для проведення цих заходів земством.

При продажу власниками своєї землі звертали увагу з боку губернської земельної управи на те, чи є ця земельна ділянка необхідною для задоволення потреб місцевих селян [8, арк. 133, 136, 190].

Кременецька повітова земельна управа 18 січня 1918 р. повідомляла із тривогою про спустошливу порубку лісів повіту військовими частинами та населенням. Зазначено, що загальні збори повітового земельного комітету 12.01.1918 р. постановили, що тільки добре організована та озброєна лісова охорона з правами повітової міліції зможе припинити це беззаконня. Про порубку лісів повідомлялося і з боку інших земельних комітетів (зокрема Овруцького) [13, арк. 9, 14].

Важливе значення для розуміння проблем та напрямків роботи земельних комітетів на початку 1918 р. мали рішення ради при Волинській губернській земельній управі від 16 січня 1918 р. Рада, зокрема, вважала, що подальша робота із сільськими комітетами там, де вони існували, була можливою за таких умов: 1) склад сільських комітетів мав бути обраним більшістю селян і на визначений термін; 2) ці комітети повинні були знаходитися в повному підпорядкуванні й розпорядженні волосних земельних комітетів; 3) кожний сільський комітет мав складати протокол з усіх своїх рішень, вести сувору грошову звітність. Також зазначалося, що вся робоча та племінна худоба й молодняк у маєтках, прийнятих на облік та у відання земельних комітетів, повинна бути збережена та залишатися в цих господарствах. Забезпечення таких господарств кормами відбувалося через продовольчі управи, в інших випадках – шляхом переміщення кормів з одного господарства до іншого і навіть самої худоби. Якщо робота земельних комітетів та продовольчих управ у цьому напрямі була фактично неможливою, пропонували вжити таких заходів: 1) передати всю робочу худобу місцевим організаціям або віддати її на прокорм місцевому населенню за визначену плату; 2) племінну худобу передати повітовим та волосним земствам, сільськогосподарським організаціям та кооперативам; 3) земствам організувати злучні пункти для племінної худоби; 4) передати худобу згідно з описом; 4) усяка худоба, на яку укладена торговельна угода, мала бути завіреною посвідченням від волосних земельних комітетів (для попередження продажу самовільно захопленої селянами худоби у власників маєтків).

Пропонували також з'ясувати через повітові земельні комітети кількість десятин цукрових плантацій у кожному повіті, роз'яснювати населенню необхідність їх збереження, прохати губернську земельну управу скасувати відрядження землемірів у повіті у зв'язку з анархією; підготувати до весни належне кадрове забезпечення землемірів. Усі землі сільськогосподарського призначення, що належали виселеним німцям, їх майно, будівлі сільськогосподарського призначення, передавали Управлінням секвестрованих земель у відання та розпорядження повітових земельних комітетів. Ці комітети мали регулювати відносини між колоністами, біженцями та місцевим населенням.

У питанні щодо збереження культурних господарств (із цукровими, винокурними, кінськими заводами), прийнятих на облік та у відання земельних комітетів, у зв'язку зі складними системами ведення господарства було вирішено призначити в них особливих уповноважених губернського земельного комітету, які мали організувати особливий контроль за їхньою діяльністю (за участі представників місцевих сільських громад, ради селянських депутатів та службовців).

Щодо земель Селянського Поземельного банку до вирішення Радою Народних Міністрів питання про подальший напрям його діяльності було запропоновано залишити ці землі в його віданні, узгодити його діяльність із діяльністю земельних комітетів, які спільно встановлювали систему та форми експлуатації цих господарств. Пропонували з боку ради земельних комітетів перетворити цей банк у сільськогосподарську установу, що сприяла б розвитку переробної промисловості на селі.

З питань забезпечення населення паливом було вирішено: продавати дрова бідному населенню за зниженою ціною або безкоштовно (для тих, хто не мав майна) за списками, які складали волосне земство, міське самоуправління, продовольча управа [13, арк. 15-17].

Волинський губернський земельний комітет у своєму листі від 18 грудня 1917 року вимагав від повітових земельних комітетів не перешкоджати вивезенню продовольства та худоби для потреб армії [14, арк. 42].

Земельні комітети сприяли також розвитку орендних відносин між селянами та поміщиками в цей складний період. Так, Левківська продовольча управа повідомляла 4 вересня 1917 року про здачу в оренду селянам 600 дес. землі, що належала графині А. Ф. Нірод, яка своїми силами та засобами не могла обробляти її. Орендна плата землі складала 10 крб. за 1 дес., і селяни готові були її сплатити. Селяни с. Янковці Коднянської волості Житомирського повіту внаслідок малоземелля звернулися 23.10.1917 р. із проханням до повітового земельного комітету дозволити їм оренду 500 дес. землі поміщика В. І. Баскакова, яку він здав в оренду жителю с. Солотвин Содіржевському по 30 крб. за 1 дес. на таких самих умовах [15, арк. 14, 15, 23].

У питанні про продаж робочої худоби з маєтків, які ліквідувалися, було вирішено створювати комісію для складання відповідного акта з представників повітового та волосного земельних комітетів та двох уповноважених від цього села. Ціни на худобу встановлював повітовий земельний комітет. Зі звіту інструктора зі скотарства А. І. Павловича в квітні 1918 р. дізнаємося, зокрема, про важке становище в цьому питанні в окремих економіях Житомирського повіту (наприклад, у Лемешівській, Віловській, Денешівській), а облік худоби вів земельний комітет не в усіх селах [16, арк. 1,4,6].

До відання лісових відділів при земельних управах належали: 1) виконання розпоряджень центральної влади з лісових справ; 2) нагляд за точним виконанням на місцях правил про охорону та рубку лісів; 3) складання щорічного кошторису з потреб Волинської губернії в лісових матеріалах; 4) організація охорони та управління лісами; 5) турбота про поліпшення стану лісів; 5) збирання даних із лісової статистики тощо. З переходом приватновласницьких лісів у відання земельних комітетів необхідно було врегулювати забезпечення лісовими матеріалами населення губернії, скласти загальний план ведення лісового господарства. При губернському земельному

комітеті створювалася лісова рада для розгляду технічних питань лісового господарства [17, арк.18].

Протиправних дій із боку селян щодо поміщицьких економій було досить багато. Так, у серпні 1917 року землевласниця маєтку при с. Мартинівка Новоград-Волинського повіту О. П. Ржевська написала скаргу щодо самовільних дій селян (незаконні збирання зернових, вилов риби, вирубування лісу). Шепетівський цукровий завод телеграфував 24.10.1917 р. до губернського земельного комітету про масове розкрадання викопаних цукрових буряків селянами. З Кременецького повіту у вересні 1917 року повідомляли про знищення селянами цукробурякових плантацій в окремих селах. У грудні 1917 року губернський комісар пропонував інспектору міліції прийняти заходи щодо охорони маєтку та племінної худоби землевласниці Ярославської при с. Швайківка [17, арк. 9, 15, 54, 80].

У маєтку власника М. О. Терещенка в с. Мінківці Житомирського повіту місцеві селяни самочинно зайняли в листопаді 1917 р. 80 дес. землі (вона була призначена для засіву цукровими буряками), у с. Старій Котельні – 211 дес.

11 грудня 1917 року в Житомирський повітовий земельний комітет повідомляли про необхідність припинення самочинних дій Бурковецького сільського комітету (Янушпільська волость), що призводило до ліквідації маєтку Ходкевича [8, арк. 26, 133].

Власниця маєтку с. Адамівки Пулинської волості Колянковська заявила губернській земельній управі, що селяни цього села самочинно вирубують та крадуть її ліс. Губернська управа просила Житомирську повітову земельну управу негайно взяти маєток на облік, ужити всіх законних заходів для припинення самочинства селян, притягнути винних до судової відповідальності.

Озадівський волосний земельний комітет повідомляв у січні 1918 р., що селяни сіл Мала Татаринівка та Рачки не визнають ніяких законів, розібрали мертвий інвентар. Пулинський волосний земельний комітет, аналізуючи причини гальмування його роботи, зазначав про: 1) відсутність засобів перевезення (коней та ін.); 2) несвоєчасну явку представників від сіл для розгляду земельних питань або їх відсутність; 3) недостатню увагу до нетрудових маєтків із боку членів відповідної комісії у зв'язку з проблемами в оплаті їхньої праці; 4) відсутність у маєтках, що здавалися в оренду селянам, їх власників та повірених у зв'язку із заворушеннями; 5) незаповнення поміщиками описних бланків.

Землевласник с. Малого Браталова Мотовилівської волості Житомирського повіту В. І. Пухкий 11 лютого 1918 р. повідомляв про пограбування та погром місцевими селянами його майна [8, арк. 31, 43, 44, 128, 190].

За повідомленнями газети "Вольнь", у січні 1918 року селяни сіл губернії продовжували розкрадання зерна, інвентарю та худоби з приватновласницьких маєтків, здійснювали їх погроми, а також руйнували скотарські пункти, розсадники. Були випадки вбивств та поранення управляючих маєтками. Овруцький земельний комітет виявився безсилим разом із місцевою владою в боротьбі з погромами багатьох маєтків, які були зруйновані зовсім (села Матвійовичі, Курляни, Сумянщини, Оленичі, Велідники). Наприклад, погром Кмитівському маєтку Житомирського повіту оцінювали в 206 600 крб. [19, с. 1].

Н. А. Ковальова, аналізуючи законотворчу аграрну політику Тимчасового уряду, зазначає, що політика спрямування земельної реформи в еволюційне русло (заборона самовільних захоплень землі, передача її в оренду) досягла протилежного (селянських заворушень), що змусило український уряд узяти керівництво земельною реформою в свої руки. Але аграрна програма Центральної Ради виявилася недосконалою насамперед в теоретичному плані; про її реалізацію доводиться говорити лише умовно, адже при бездіяльності уряду селяни проводили свою земельну реформу. Щодо права власності на землю зробено висновок, що воно пройшло шлях від повного скасування його Центральною Радою до визнання Директорією УНР у 1920–1921 рр. [20, с. 13,14, 16].

На думку дослідника В. П. Малькіна, земельне законодавство Української Центральної Ради, що скасовувало приватну власність на землю, мало непродуманий та демагогічний характер. Реагуючи на більшовицьку пропаганду, діячі першого національного уряду намагалися таким чином нівелювати її вплив на незахищені верстви українського селянства [21, с. 17].

У радянський час в історичній літературі зазначали, що діяльність земельних комітетів була спрямована на відволікання селянських мас від революційної боротьби та утвердження поміщицького землеволодіння. Як показує аналіз архівних джерел, із цим висновком можна погодитися лише частково. Збільшення селянських наділів за рахунок поміщицьких призводило до порушення важливого принципу приватної власності на землю, за яким кожний селянин мав гарантії недоторканості того, що було зароблено його працею. Робота земельних комітетів була спрямована, на наш погляд, на цивілізоване вирішення аграрного питання, з урахуванням складнощів того часу, подій руйнівного характеру на селі, доцільності збереження традиційних понять щодо власності на землю, у т. ч. поміщицької, де вона була ефективною. Незважаючи на віковичну ненависть більшості селян до поміщиків, піддавшись революційним настроям, вони не усвідомлювали наслідків ліквідації цих традиційних понять і своїх протиправних дій (погромів, розкрадання поміщицьких маєтків, убивств управляючих тощо). Загалом роботі земельних комітетів Волинській губернії в травні 1917 – квітні 1918 рр. можна дати задовільну оцінку, ураховуючи ті складнощі та проблеми об'єктивного та суб'єктивного характеру, що перешкоджали їхній роботі, особливо негативні зміни у владних відносинах, свідомості селян. Земельне питання на Волині в період діяльності Тимчасового уряду та Центральної Ради вирішувалося в таких умовах дуже складно та суперечливо.

Список використаних джерел та літератури

1. Теличук П. П. *Економічні основи аграрної революції на Україні* (К., 1973); Блашкевич С. Е., Кондратюк Р. Ю. *Українська національно-демократична революція на Волині // Українська національна ідея: історія і сучасність. Наук. збірник* (Житомир, 1997); Костриця М. Ю. *Законотворча діяльність Центральної Ради на Житомирщині // Там само; Рубльов О. С., Реєнт О. П. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. – К., 1999 (Україна крізь віки. – Т. 10); Ковальова Н. А. Аграрна політика українських національних урядів (1917–1921 рр.): Дис. канд. іст. наук (Дніпропетровськ, 1999); Верстюк В. Ф. *Українська революція. Історичний нарис* (К., 1999); Хміль І. В. *Аграрна революція в Україні: березень 1917–квітень 1918 рр.* (К., 2000); *Житомирщина: Історичний нарис* / А. Б. Войтенко, О. М. Іващенко, О. С. Кузьмін та ін. (Житомир, 2008); Малькін В. П. *Земельне питання в Україні в умовах революції 1917–1920 рр.: Дис. канд. іст. наук* (Львів, 2009) та ін.*
2. *Державний архів Житомирської області* (далі – ДАЖО). – Ф. Р. 2274, оп. 1, спр. 17.
3. ДАЖО. – Ф. Р. 2274, оп. 1, спр. 13.
4. ДАЖО. – Ф. Р. 2274, оп. 1, спр. 16.
5. ДАЖО. – Ф. Р. 2274, оп. 1, спр. 2.
6. ДАЖО. – Ф. Р. 2274, оп. 1, спр. 43.
7. ДАЖО. – Ф. Р. 2274, оп. 1, спр. 12.
8. ДАЖО. – Ф. Р. 2275, оп. 1, спр. 23.
9. Теличук П. П. *Економічні основи аграрної революції на Україні*. – К.: Вид-во КДУ, 1973. – 190 с.
10. Фролов В. И. *Характеристика крестьянского хозяйства и земельный фонд Подольской губернии*. – Винница, 1917. – 21 с.
11. *Сельское хозяйство Украины*. – Х.: Изд. отдел. Н.К.З., 1923. – 232 с.
12. ДАЖО. – Ф. Р. 2275, оп. 1, спр. 21.

13. ДАЖО. – Ф. Р. 2274, оп. 1, спр. 94.
14. ДАЖО. – Ф. Р. 2275, оп. 1, спр. 8.
15. ДАЖО. – Ф. Р. 2275, оп. 1, спр. 11.
16. ДАЖО. – Ф. Р. 2274, оп. 1, спр. 151.
17. ДАЖО. – Ф. Р. 2274, оп. 1, спр. 122.
18. ДАЖО. – Ф. Р. 2274, оп. 1, спр. 117.
19. Волинь. – 15–20 январа 1918 г.
20. Ковальова Н.А. Аграрна політика українських національних урядів (1917–1921 рр.): Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" / Ковальова Наталія Анатоліївна; Дніпропетровський державний університет. – Дніпропетровськ, 1999. – 22 с.
21. Малькін В. П. Земельне питання в Україні в умовах революції 1917–1920 рр.: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" / Малькін Валерій Павлович; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2009. – 22 с.

SUMMARY

The article analyzes the problems of decision of the land issue in the Volin' province in the period of activity of the Provisional government and Tsentralna Rada.

Key words: *Volin' province, landed committees, the land measuring commission, peasants, squire landownership.*

АННОТАЦИЯ

В статье проанализированы проблемы решения земельного вопроса в Волынской губернии в период деятельности Временного правительства и Центральной Рады.

Ключевые слова: *Волынская губерния, земельные комитеты, землеустроительная комиссия, крестьяне, помещичье землевладение.*